

І НАВУКА, І ПРАКТЫКА

Намеснік дырэктара
Нацыянальнай бібліятэкі
Беларусі

У адпаведнасці са сваім Статутам Нацыянальная бібліятэка Беларусі (НББ) з'яўляецца навукова-даследчай установай у галіне бібліятэказнаўства, бібліяграфазнаўства, кнігазнаўства. У сувязі з гэтым на працягу ўсёй сваёй гісторыі бібліятэка імкнулася выконваць функцыі навуковага і метадычнага цэнтра для бібліятэк рэспублікі.

За дзевяць дзесяцігоддзяў сваёй дзейнасці НББ паспяхова рэалізавала цэлы шэраг значных даследаванняў, скіраваных на вывучэнне інфармацыйных запытаў грамадства і магчымасцей іх задавальнення, аналіз эфектыўнасці ўласнай дзейнасці і дзейнасці бібліятэчнай сістэмы ў цэлым. Былі вывучаны, апісаны і часткова рэканструяваны шматлікія гістарычныя кніжныя калекцыі, якія маюць істотную каштоўнасць для айчынай культуры. Многія даследаванні бібліятэкі сталі асновай для распрацоўкі нарматыўных прававых актаў і іншых дакументаў, што рэгламентуюць функцыянаванне бібліятэчнай сістэмы краіны. Па выніках даследаванняў з'явілася нямала навуковых публікацый як у айчынным, так і замежным друку, былі падрыхтаваны разнастайныя навуковыя, навукова-папулярныя, даведачныя, вучэбныя, вытворча-практычныя, факсімільныя, рэкламныя, выяўленчыя і іншыя выданні ў друкаванай і электроннай формах.

Актуальнасць навукова-даследчай дзейнасці на сучасным этапе развіцця бібліятэчнай справы абумоўлена нявырашанасцю многіх практычных пытанняў функцыянавання бібліятэк Беларусі. Да нашага часу гісторыя станаўлення і развіцця бібліятэк і кніжнай культуры нашай краіны застаецца недастаткова вывучанай і абмежаванай. Амаль адсутнічалі комплексныя навуковыя даследаванні ў галіне бібліятэказнаўства, кнігазнаўства і бібліяграфазнаўства, якія б дазвалялі спрагназаваць развіццё бібліятэчнай справы і кніжнай культуры Беларусі, што значна ўскладняе дзяржаўнае рэгуляванне і інавацыйнае развіццё бібліятэчнай справы краіны ў цэлым.

У сувязі з гэтым яшчэ ў лістападзе 2008 г. на пленарным пасяджэнні IV Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў дырэктар Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі Р. С. Матульскі канстатаваў той факт, што навуковых даследаванняў, якія разглядаюць гісторыю развіцця бібліятэк краіны і іх калекцый, вельмі мала. Таксама была адзначана істотная неабходнасць распрацоўкі

комплекснай міжгаліновай навукова-практычнай праграмы на 2011–2015 гг. пад умоўнай назвай «Бібліятэкі і кніжная культура Беларусі XI–XXI стст.».

Дадзеныя прапановы былі адлюстраваны ў Выніковым дакуменце канферэнцыі, што стала асновай для хадайніцтва арганізацыйнага камітэта перад Міністэрствам культуры Рэспублікі Беларусь пра ўключэнне дадзенай праграмы ў перспектывны план развіцця галіны на 2011–2015 гг.

На працягу 2009 г. былі разгледжаны магчымыя варыянты рэалізацыі праграмы. Было вырашана займацца яе выкананнем у межах рэалізацыі Дзяржаўнай праграмы «Культура Беларусі» на 2011–2015 гг., якая павінна была стаць важнейшым інструментам падтрымкі развіцця айчынай культуры на бліжэйшыя пяць гадоў і магла б у поўнай меры забяспечыць выкананне запланаванага навуковага даследавання на падставе міжведамаснага падыходу.

Ініцыятыва бібліятэкі атрымала сваё афармленне ў выглядзе праекта асобнага задання вышэйназванай Дзяржаўнай праграмы. Пры гэтым былі істотна пашыраны праблематыка і практычная значнасць даследавання, паколькі было вырашана дапоўніць гістарычны аналіз шляхоў развіцця бібліятэчнай справы ў мінулым разглядам сучасных праблем яе развіцця.

Праект задання ў снежні 2009 г. быў зацверджаны навукова-метадычным саветам Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь. Далейшыя яго абмеркаванні і экспертызы толькі пацвердзілі актуальнасць і сацыяльную значнасць адпаведнага навуковага даследавання. У выніку ў склад тэматычнага плана заданняў навуковай часткі Дзяржаўнай праграмы «Культура Беларусі» на 2011–2015 гг. увайшло заданне па распрацоўцы інфармацыйнага рэсурсу «Эвалюцыя бібліятэк у кніжнай культуры Беларусі (XI–XXI стст.)» і стварэнні аптымізаванай мадэлі функцыянавання супрацьпаліграфічнай сеткі Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе. Варта адзначыць, што бібліятэкі нашай краіны ўпершыню ініцыявалі распрацоўку ўласнага навуковага задання ў складзе Дзяржаўнай праграмы, чым значна шырэй заявілі пра свой навуковы патэнцыял.

Ужо пры распрацоўцы стала відавочным, што запланаванае даследаванне павінна мець комплексны міждысцыплінарны характар. У сувязі з гэтым у склад навуковага калектыву ўвайшлі не толькі прадстаўнікі

Да 90-годдзя Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

найбуйнейшых бібліятэк рэспублікі, але і супрацоўнікі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Такое шырокае прадстаўніцтва ў складзе навуковага калектыву абумоўлена скіраванасцю задання на вырашэнне значнай колькасці важнейшых задач развіцця бібліятэчнай справы рэспублікі, да якіх можна аднесці збор і сістэматызацыю звестак пра бібліятэкі краіны, распрацоўку мадэлі сукупнай бібліятэчнай сеткі і сукупнага бібліятэчнага фонду рэспублікі, аналіз канцэптальных асноў крыніцазнаўчай базы даследаванняў кніжнай культуры, бібліяграфічную рэканструкцыю важнейшых гістарычных кнігазбораў, а таксама мадэляванне нацыянальнай бібліяграфіі і інш.

Пяцігадовы план рэалізацыі задання прадугледжваў пазэтапнае выкананне пералічаных задач у пэўнай паслядоўнасці з арыентацыяй на агульную мэту даследавання. Паколькі першы этап яго выканання (быў разлічаны на 2011 г.) ужо завершаны, то можна падвесці некаторыя вынікі, тым больш што яны даволі прадстаўнічыя.

На працягу мінулага года праведзена навукова-даследчая работа па двух асноўных напрамках, звязаных з мадэліраваннем сукупнай бібліятэчнай сеткі Рэспублікі Беларусь і нацыянальнай бібліяграфіі нашай краіны.

У першую чаргу членамі навуковага калектыву сабраны, абагульнены і сістэматызаваны звесткі пра бібліятэкі Рэспублікі Беларусь, у выніку чаго было засведчана, што ў рэспубліцы налічваецца каля 9300 публічных і спецыяльных бібліятэк з сукупным аб'ёмам фонду больш за 200 млн экзэмпляраў. Пры гэтым бібліятэкі застаюцца размеркаванымі паводле свайго падпарадкавання паміж рознымі міністэрствамі і ведамствамі. Самымі шматлікімі з'яўляюцца сеткі бібліятэк Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь і Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь: на іх даводзіцца, адпаведна, 42% і 41% усіх бібліятэк. Бібліятэкі рэлігійных канфесій складаюць 8,3% агульнай колькасці, грамадскіх арганізацый і аб'яднанняў – 3%, Міністэрства аховы здароўя Рэспублікі Беларусь – 2%, Міністэрства прамысловасці Рэспублікі Беларусь – 1%, іншых ведамстваў – менш за 1%.

Аднак на сённяшні дзень, у сувязі з тым, што дзяржаўнае статыстычнае назіранне распаўсюджваецца толькі на бібліятэкі сістэмы Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, адсутнічаюць афіцыйныя статыстычныя дадзеныя пра бібліятэкі іншых міністэрстваў і ведамстваў. Гэта ўскладняе працэс кіравання дзейнасцю бібліятэк і рэалізацыі дзяржаўнай бібліятэчнай палітыкі. Акрамя таго, ведамасная раз'яднанасць бібліятэк рэспублікі прывяла да таго, што ў наш час адсутнічае выразная каардынацыя іх дзейнасці як у пытаннях арганізацыі інфармацыйна-бібліятэчнага абслугоўвання, так і ў сферы фарміравання інфармацыйных рэсурсаў. Гэта вядзе, з аднаго боку, да дубліравання і паралелізму ў фарміраванні інфармацыйных рэсурсаў бібліятэк, а з другога – да ўзнікнення прабелаў у нацыянальным фондзе.

У межах праведзенага даследавання была вывучана гісторыя развіцця бібліятэчнай сеткі краіны, прааналізаваны міжнародны вопыт арганізацыі дзейнасці бібліятэк. З улікам уласных традыцый і актуальнай замежнай практыкі зроблена ацэнка сучаснага стану арганізацыі бібліятэчнай сеткі нашай

краіны, выяўлены праблемы функцыянавання, аптымальнага кіравання і каардынацыі дзейнасці бібліятэк рознай ведамаснай прыналежнасці, на аснове чаго прапанавана аптымізаваная мадэль функцыянавання сукупнай бібліятэчнай сеткі.

Пры правядзенні работ навуковы калектыв зыходзіў з неабходнасці стварэння такой сеткі бібліятэк, якая б адпавядала патрабаванням максімальнага набліжэння інфармацыйных рэсурсаў да месца жыхарства, працы, вучобы, адпачынку ці лячэння насельніцтва, а таксама рацыянальнага размяшчэння бібліятэк і бібліятэчных рэсурсаў, забеспячэння ўзаемадзеяння паміж імі.

Былі вызначаны асноўныя прынцыпы арганізацыі сукупнай бібліятэчнай сеткі рэспублікі:

– іерархічная будова;

– надведамасная арганізацыя сеткі бібліятэк з улікам іх прызначэння;

– цэнтралізацыя, каардынацыя і кааперацыя дзейнасці бібліятэк ва ўсіх кірунках: фарміраванні інфармацыйных рэсурсаў і арганізацыі доступу да іх, бібліятэчным абслугоўванні, матэрыяльна-тэхнічным і кадравым забеспячэнні;

– выключэнне дубліравання абслугоўвання на кожным з узроўняў іерархічнай пабудовы сеткі;

– комплексная арганізацыя абслугоўвання насельніцтва рознымі відамі паслуг на базе канцэнтрацыі розных тыпаў устаноў культуры і побыту.

Празмерна складаная нелінейная структура бібліятэчнай сеткі ўскладняе кіраванне бібліятэчнай справай у краіне і не дазваляе бібліятэкам – метадычным цэнтрам паўнацэнна ажыццяўляць свае функцыі. Таму для аптымізацыі функцыянавання бібліятэчнай сеткі і пабудовы больш рацыянальнай мадэлі быў абраны пазаведамасны падыход. Ён ніколі не прэчыць заканадаўству, паколькі ў адпаведнасці з Законам «Аб бібліятэчнай справе ў Рэспубліцы Беларусь» ад 22.03.1995 г. № 3680-XII Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь ажыццяўляе агульнае кіраўніцтва бібліятэчнай справай краіны.

Найбольш рацыянальным з'яўляецца правядзенне пазаведамаснай пабудовы сеткі бібліятэк па прыкмеце «прызначэнне». У адпаведнасці з адміністрацыйна-тэрытарыяльным дзяленнем Рэспублікі Беларусь была вызначана структура, якая ўключае рэспубліканскі, абласны і гарадскі/раённы ўзроўні. Распрацаваная структура была ўрэшце ўвасоблена ў выглядзе графічнай мадэлі сукупнай бібліятэчнай сеткі Рэспублікі Беларусь, якая сёння разглядаецца спецыялістамі Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь.

Другі напрамак навуковай працы даследавання быў скіраваны на распрацоўку дынамічнай мадэлі нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі. У яго межах быў праведзены аналіз сучаснага стану нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі, які прадэманстраваў, што па прычыне ведамаснай раз'яднанасці бібліятэк краіны, адсутнасці выразнай, зафіксаванай у нарматыўных дакументах каардынацыі, для сучаснага этапу развіцця інфармацыйна-бібліяграфічнай сеткі ў Беларусі характэрна разгрупаванне бібліяграфічных сіл па ўсёй яе тэрыторыі. У наш час не сфарміраваны адзіны масіў бібліяграфічных запісаў, які адлюстравваў нацыянальную фіксаваную інфармацыю, не вырашаны тэарэтычныя, арганізацыйныя, праграмна-тэхналагічныя задачы, накіраваныя на стварэнне стройнай сістэмы

Да 90-годдзя Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі, што ўяўляла б увесь бібліяграфічны рэпертуар нацыянальнага дакумента і дазваляла абменьвацца інфармацыяй пра нацыянальныя дакументы на рэспубліканскім і міжнародным узроўнях, спрыяла фарміраванню супольнага нацыянальнага бібліятэчнага фонду краіны.

У час правядзення даследавання былі вызначаны асноўныя падыходы да фарміравання мадэлі, акрэслена спецыфіка нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі як аб'екта мадэліравання, вылучаны яе асноўныя структурныя элементы. На падставе правядзення гэтых работ, а таксама вывучэння развіцця нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі ў тэарэтычным і гістарычным аспектах распрацавана дынамічная мадэль нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі.

Функцыянаванне электроннага інфармацыйнага рэсурсу нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі ў выглядзе самастойнага сайта дазволіць карыстальнікам атрымліваць бібліяграфічныя звесткі пра ўсе нацыянальныя дакументы (ад першых рукапісных кніг да сучасных друкаваных і электронных выданняў) у аддаленым рэжыме і забяспечыць распаўсюджанне ўніверсальнай бібліяграфічнай інфармацыі пра нацыянальны дакумент Беларусі. Дадзены сеткавы рэсурс можа разглядацца ў якасці асноўнага выніку практычнай рэалізацыі прапанаванай мадэлі. Асноўную частку відавочнага складу аб'ектаў бібліяграфічнага адлюстравання ў ім павінны скласці ўжо назапашаныя масівы дакументаў і дакументны масіў, які ствараецца сёння, з пашырэннем яго за кошт новых відаў дакументаў.

У распрацаванай мадэлі вызначаны асноўныя суб'екты нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі, выяўлены і сістэматызаваны крыніцы нацыянальнай бібліяграфіі, пазначаны аб'екты адлюстравання ў іх (вызначаны віды складу нацыянальных аб'ектаў). Аналіз і пабудова мадэлі зроблены праз выяўленне ўзаемасувязяў яе асноўных кампанентаў: суб'екта (таго, хто ажыццяўляе дзейнасць); мэт (ідэальных вобразаў дзейнасці); аб'ектаў; працэсаў як мэтанакіраванай актыўнасці суб'екта; сродкаў, пры дапамозе якіх дасягаецца пастаўленая мэта; выніку (ажыццяўленне або неажыццяўленне мэты).

Дэцэнтралізацыя і раз'яднанасць суб'ектаў нацыянальнай бібліяграфіі прыводзіць да таго, што карыстальнік не мае адзінай кропкі доступу да поўнага складу рэсурсаў, якія змяшчаюць звесткі пра нацыянальныя дакументы Беларусі. Даследаванне засведчыла наяўнасць такіх адмоўных фактараў, як ведамасная раз'яднанасць суб'ектаў і наяўнасць паралелізму ў дзейнасці многіх з іх. Аналіз арганізацыйнай структуры паказаў, што Нацыянальная бібліятэка Беларусі, іншыя бібліятэкі краіны і Нацыянальная кніжная палата Беларусі працягваюць працу ў розных аўтаматызаваных сістэмах, з рознымі падыходамі да метадыкі стварэння запісаў. Няўзгодненасць у метадыцы фарміравання бібліяграфічнага запісу не дазваляе Нацыянальнай кніжнай палаце Беларусі ўвайсці ў сістэму карпаратыўнай каталагізацыі дакументаў і фарміравання зводнага электроннага каталога, якая накіравана на арганізацыю сістэмы аднаразовай апрацоўкі дакументаў у краіне і шматразовага выкарыстання падрыхтаваных бібліяграфічных запісаў. Усё гэта прыводзіць да неэканамічнага выкарыстання дзяржаўных фінансавых і працоўных рэсурсаў. Такім чынам, існуе неабходнасць ва ўзмацненні

каардынацыі (а магчыма і цэнтралізацыі) дзейнасці ў вобласці нацыянальнай бібліяграфіі ў краіне.

Таму ў мадэлі прапанавана стварэнне на базе Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі нацыянальнага бібліяграфічнага агенцтва, якое б каардынавала дзейнасць у галіне нацыянальнай бібліяграфіі ў краіне з адзіным тэхналагічным ланцужком каталагізацыйных працэсаў. Дзейнасць у дадзеным кірунку дазволіць сфарміраваць карпаратыўную бібліятэчна-інфармацыйную інфраструктуру ў Рэспубліцы Беларусь.

Вынікі першага этапу работ даволі прадстаўнічыя. У той жа час яны з'яўляюцца толькі базісам для далейшага правядзення даследавання, межы якога вельмі шырокія. У рамках рэалізацыі задання на працягу 2012–2015 гг. плануецца вывучыць і прааналізаваць гісторыю развіцця бібліятэк і кніжнай культуры Беларусі, а таксама распрацаваць навуковае абгрунтаванне далейшага развіцця бібліятэчнай галіны. Будзе вывучана гісторыя кнігазбораў (бібліятэк) Беларусі XI–XXI стст. і праведзена віртуальная рэканструкцыя (бібліяграфічная і паўнатэкставая) некаторых з іх. Мяркуюцца, што ў навуковы і грамадскі абарот будуць уведзены новыя помнікі пісьменнасці, кніжнай культуры Беларусі, будзе забяспечаны ўсеагульны доступ да нацыянальнай дакументальнай спадчыны шляхам фарміравання агульнадаступных электронных інфармацыйных рэсурсаў, якія стануць асновай змястоўнага напаўнення Нацыянальнай электроннай бібліятэкі Беларусі. Выкананне задання павінна паслужыць асновай для рашэння праблемы ведамаснай раз'яднанасці бібліятэк, удасканалення нарматыўнай прававой базы бібліятэчнай галіны. Будуць вырацаваны канцэптuallyя падыходы карпаратыўнага фарміравання і рацыянальнага выкарыстання інфармацыйных рэсурсаў з мэтай забеспячэння ўсеагульнага доступу да нацыянальнай дакументальнай спадчыны.

Як мяркуюцца, вынікі комплекснага навуковага даследавання кніжнай культуры Беларусі паспрыяюць фарміраванню духоўна-маральнага патэнцыялу грамадства і росту нацыянальнай самасвядомасці, а таксама становячага іміджу нашай краіны. Правядзенне даследавання будзе садзейнічаць рашэнню сучасных і перспектывных праблем бібліятэчнай навукі і практыкі, што дазволіць стварыць паўнаватасную базу нацыянальнай культурнай спадчыны, зрабіць здабыткам беларускага народа найбольш каштоўны рэпертуар дакументальных помнікаў айчыннай культуры. Інфармацыйныя рэсурсы, распрацаваныя ў час выканання задання, лягуць у аснову комплексных мерапрыемстваў, звязаных са святкаваннем 500-годдзя беларускага кнігадрукавання ў 2017 г.

Summary

The author of the article sums up the research work on modeling of cumulative library network of the Republic of Belarus and national bibliography of the country which is conducted in the National library of Belarus.